

UOT: 338.51

AQRAR BAZAR KONYUNKTURASININ FORMALAŞMASINDA QIYMƏT AMİLİ

İ.Q.QULİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bazar konyunkturasının formalaşmasında bir sıra amillər əhəmiyyətli təsir gücünə malikdirlər. Onlar arasında öz səviyyə və dinamikası ilə qiymət amili xüsusi yer tutur. Aqrar bölmədə əlverişli konyunkturanın formalaşdırılması üçün qiymətlərlə digər iqtisadi tənzimləyicilərin qarşılıqlı təsir gücündən səmərəli istifadə olunmalıdır. Təqdim olunan məqalədə aqrar istehsalın intensiv inkişafı naminə qiymətlərdən istifadənin optimal variantları öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: konyunktura, qiymət, vergi, maliyyə, ixrac, idxal, subsidiya, iqtisadi tənzimləmə.

Ölkəmizdə yeni iqtisadi münasibətlərinin formalaşması kənd təsərrüfatında da özünü göstərməyə başlamış və getdikcə də bu sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə qiymət-əmələgəlmə proseslərinə əhəmiyyətli təsir göstərməyə başlamışdır.

Qiymətlər daha dinamik və dəyişkənlik xüsusiyyətlərinə malik olmaqla kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsinə, bu sahədə çalışanların maraq və mənafeələrinin təmin edilməsinə, həmçinin sahənin ixrac potensialının yüksəldilməsinə öz təsirini göstərir. Qeyd olunanlar, hər şeydən əvvəl, aqrar sferada qiymətlərin dinamikasını şərtləndirən amilləri aşkar edilməsi və onların təsir gücünün müəyyənəşdirilməsi təlbini qarşıya qoyur.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinə təsir göstərən amilləri şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

- qiymətlərə təsir göstərən ümumi amillər
- kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı olan amillər.

Məlum olduğu kimi, ümumi amillər tələb və təklif, ölkədəki qiymətlərin ümumi səviyyəsi, xüsusilə də kənd təsərrüfatında əsas və dövriyyə vəsaitləri kimi istehlak olunan sənaye məhsullarının, yanacağın qiymət səviyyəsi ilə bağlıdır. Spesifik amillər isə ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları növləri üzrə də fərqlənə bilər. Məsələn, bitkiçilik məhsullarının qiymətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən torpaq amilinin heyvandarlıq məhsullarının qiymətlərinə təsiri cüzdür.

Təcrübə göstərir ki, böhran dövründə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin rolu yüksəlir. Ona görə ki, bazar ölkənin iqtisadi inkişafının bir çox məsələlərini həll etmək gücündə deyil. Belə ki, yüksək texnologiyalı istehsal külli miqdarda vəsait tələb etdiyindən aqrar sektor investorlarını böyük risklər gözləyir. İstehsalın spesifik şəraiti səbəbindən kənd təsərrüfatı obyektiv olaraq iqtisadiyyatın digər sahələri ilə rəqabət apara bilmir və ardıcıl olaraq dövlət tənzimlənməsinə və himayəsinə ehtiyac yaranır. Göstərmək

olar ki, ABŞ-da təxminən 80 il ərzində kənd təsərrüfatının hərtərəfli tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bu ölkədə məhsulun maya dəyərinin 28 faizi dövlət subsidiyasıdır, fermerlərə kredit 0,5 – 1,5 faizə bərabər illik dərəcə ilə verilir, bundan əlavə ərzaq ixracına dəstək göstərilir. Avropa kəndliləri 1 ha əkin sahəsinə 300 dollardan 1000 dollaradək yardım alırlar ki, bu da yerli istehsalçılarımızla müqayisədə dəfələrlə yüksəkdir.

Aqrar sahədə yüksək məhsuldarlığa nail olmaq, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi problemini həll etmək, kənd təsərrüfatı xammalının və məhsulunun iri ixracatçısına çevrilmək üçün Azərbaycanda hərtərəfli şərait vardır. Bu məsələnin reallaşdırılması dünya ərzaq böhranının güclənməsi şəraitində olduqca vacibdir.

İdxalın əvəzlənməsi prosesi yalnız bir variantda, yəni istehsalın inkişafı və genişlənməsi ilə mümkündür. Əks halda iqtisadi sistem öz ərazisindən idxal məhsulunu sıxışdırıb çıxara bilməz.

Aqrar sektorda modernləşdirmənin aparılması və innovasiyanın tətbiqi üçün maliyyə resursları tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, böhran dövründə ümumi əlavə gəlirin bölgüsü yığının xeyrinə baş verir, bu da uzunmüddətli dövrdə əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olsa da ilk əvvəllər çətinliklər yaradır. İlk baxımdan milli iqtisadiyyatın maliyyə resursları ilə təminatının ən məqbul üsulu ölkədən kapital axınına dayandırmaq və tədricən ölkəyə qaytarılmasıdır. Şübhəsiz ki, kapitalın hərəkətini dayandırmaq mümkün deyil, lakin ona təsir etmək olar. Xaricdə toplanmış yerli kapital yerli istehsalın inkişafının güclü stimulu ola bilər.

Unutmaq olmaz ki, iqtisadi islahatlara qiymət-əmələgəlmədən başlanmışdır. Lakin, ötən dövrdə qiymətlərin sabitliyinin təmin olunmaması əmtəə istehsalçılarını ticarət kapitalından tam asılı vəziyyətə salmışdır. Əmtəələrin daha əhəmiyyətli növlərinin məhdud dairəsinin qiymətlərinə dövlətin təsiri mövcud

iqtisadi vəziyyətdə iqtisadi və hüquqi xidmətlərin fəaliyyətinin səmərəli istiqamətidir. Belə əmtəələrə benzin, dizel yanacağı, elektrik enerjisi, taxıl və kredit vəsaitlərini aid etmək olar. Belə ki, onların qiymətlərinin hərəkətini və inflyasiya səviyyəsini müəyyən edir.

Etiraf etməliyik ki, hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri regionlarda istehsalçıların böyük əksəriyyətinin rentabelliğini təmin etmir. Hesablamalara görə rentabellik dərəcəsi inflyasiya səviyyəsindən 20-25 faiz yüksək olmalıdır. Bundan əlavə məhsul satışına zəmanət sistemi yaradılmalıdır.

Daxili istehsalın sürətli inkişafına, idxalın əvəz olunmasına yönəldilən iqtisadi siyasətin xarakterik prinsipləri, əlamətləri və tələbləri vardır. Belə ki, iqtisadi islahatlar dövründə inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici tərəfdaşların tədbirləri ilə üzləşir. Bir qayda olaraq, onlar uğursuz iqtisadi islahatların nəticələrini dəstəkləyirlər. Nəticədə xarici iqtisadiyyatın ölkənin texniki imkanlarına və ardıcıl olaraq əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri tədricən artır.

Vacib məqamlardan biri də ölkədə qiymətlərin artımıdır. Hazırda iri ticarət şəbəkələrinin işinin optimallaşdırılması üzrə tədbirlər görülür. Ərzaq məhsullarına qiymətmələgəlmə sferasında nəzarət gücləndirilir, süni qiymət artımlarının qarşısı alınır. Təcrübə göstərir ki, istehlak kooperasiyası vəziyyətin daha da yaxşılaşmasına gətirib çıxara bilər. Daha doğrusu, kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün digər ticarət şəbəkələri üçün rəqabət apara bilən kooperativlər üçün ən yaxşı vasitəçidir.

İntensiv inkişafın tənzimlənməsi strategiyası ilk növbədə makroiqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılıdır. Son illərin iqtisadi mənzərəsini əks etdirən makroiqtisadi göstəricilərin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanmış və dinamik iqtisadi artıma nail olunmuşdur. İqtisadi artım neft sektorunun davamlı inkişafı hesabına təmin olunsada bəzi sahələrdə, o cümlədən kənd təsərrüfatında nisbi sabitlik hökm sürmüşdür. Ona görə də qeyri-neft sektorunun inkişafı strategiyasında kənd təsərrüfatının intensiv inkişafına dövlət himayəsinin səmərəli metodlarının tətbiqi genişləndirilməli, optimal tənzimləmə və stimullaşdırma mexanizminin formalaşdırılması üçün genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Təcrübədə kənd təsərrüfatının intensiv inkişafının tənzimlənməsinə münasibətdə fikir ayrılıqları, fərqli mövqelər daha çox bu və ya digər ölkənin inkişaf səviyyəsindən, xarici iqtisadi siyasətindən, aqrar bazaradakı mövqeyindən və digər analogi amillərdən asılıdır. Aqrar islahatların hazırlıq mərhələsində respublika ictimaiyyatında "bazar hər şeyi həll edir" psixologiyası həlledici mövqe tutmuşdur. Dünya təcrübəsi, o cümlədən ölkə realıqları bir daha təsdiq edir ki, bazar özünü-tənzimləməsi heç də fəvqəltəbii qüdrətə malik

deyildir və o, yalnız dövlət tənzimlənməsi vasitəsilə tamamlandıqda real gücə çevrilir [5, s. 504]. Bu baxımdan aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi formalaşdırılarkəncari dövrün iqtisadi realıqları və tələbləri nəzərə alınmalıdır.

Digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahənin inkişafına dövlət müdaxiləsi və himayədarlığı iqtisadiyyatın özünü-tənzimləmə mexanizmini üstələməməlidir. Başqa sözlə, dövlət az mənfəətli olduğuna görə xüsusi biznesi və investisiyalar cəlbəciliyi aşağı olan sosial əhəmiyyətli sahələri maliyyələşdirməlidir. Bununla yanaşı dövlət işgüzarlığı xüsusi biznesin onun inkişafına təkan verməlidir və dövlət maliyyələşdirmə mexanizmi iqtisadi inkişafa və sosial sabitliyə şərait yaratmalıdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafının intensivlik dərəcəsindən asılı olmayaraq, onun bu və ya digər dərəcədə dövlət himayəsinə ehtiyacı olduğu dünya təcrübəsi ilə təsdiq olunmuşdur. Odur ki, aqrar təsərrüfat subyektləri arasında əlverişli rəqabət mühitinin formalaşdırılması dövlətin tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyalarına aid edilir. Aqrar sahədə intensiv inkişafa maliyyə dəstəyinin verilməsi rəqabət mühitinə mənfi təsir etməməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə aqrar tənzimləmə fəaliyyəti rəqabət mühitinə mənfi təsir göstərmədən yerli istehsalçıların mənafeyi baxımından aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- qiymətlər (məhdud əmtəə nomenklaturası üzrə);
- aqrar istehsalçıların gəlirləri;
- aqrar istehsalçıların kredit ödəmək qabiliyyəti;
- aqrar sferanın investisiya cəlbəciliyi.

Yerli istehsalçıların mənafehlərinin qorunması və onlara dövlət himayəsi prinsip etibarilə milli təsərrüfat subyektlərində inhisarçılığa meyli yarada bilər. İnhisarçılıq meylləri daha çox kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə tərəfdaşlığa səy göstərən emal müəssisələri və birlikləri üçün xarakterikdir. Texniki bitkilərin istehsalı və emalı sahəsində inhisarçılıq meyllərinin güclənməsi daha realdır. Bu səbəbdən, sağlam rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi və inhisarçı təsərrüfat subyektləri tərəfindən sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına imkan verən səmərəli tənzimləyici mexanizmin işlənilməsi lazımdır. Əlverişli antiinhisar siyasəti üçün xarakterik olan vasitələrin, o cümlədən, inhisarçı məhsullarının qiymətlərinə nəzarətin, analogi qurumlardan dəfələrlə böyük olması halında istehsal və kommertiya strukturlarının hissələrə bölünməsinin, diversifikasiyanın tətbiq edilməsi aqrar sahədə xüsusi yanaşma tələb edir. Belə ki, inhisarçılıqda şübhəli bilinən aqrar və aqrar istehsal qurumunun bazara çıxardığı məhsulların qiymətlərinə ciddi nəzarət və məhdudlaşdırıcı tədbirlər onların idxal məhsulları ilə rəqabət qabiliyyətini aşağı salmaqla, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında əhəmiyyətli problemlər yaradır. Hazırda xarici iqtisadi fəaliyyətin tarifi və qeyri-tarifi tənzimlənməsi aşağıdakı tədbirlərin

əhəmiyyətini artırır:

- daxili bazarda rəqabət mühitinə xələl gətirilmədən yerli kənd təsərrüfatı istehsalçıların mənafelərinin uçuğu;
- istehlak qiymətlərinin artımının məhdudlaşdırılması;
- müasir aqrotexnologiyaların idxalı üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Respublikanın aqrar sahəsində xarici-iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün əməkdaşlıq edilən hər bir dövlətlə elmi-texniki və iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri nəzərdə tutulmalıdır. Ona görə də iqtisadi əlaqələrin nəzərdən keçirilməsi mümkün olan ölkələrlə sıx əməkdaşlığın yaradılması və ölkəmizdə istehsal olunmayan texniki avadanlıqların idxalı məqsədəuyğundur [3, s. 241].

Kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasında təbii-iqlim amilinin həlledici təsiri nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə, məhsulun çeşidini genişləndirmək və konkret məhsul növü üzrə bazar payını aşağı salmaq üçün imkanlar mövcuddur. Bununla bərabər istehsal və emalda diversifikasiya ilə əlaqədar olaraq əlavə xərclərin qismən də olsa ödənilməsi mexanizmi işlənib hazırlanmalıdır. Araşdırmalar təsdiq edir ki, intensivləşdirmə prosesləri aqrar bazarda qiymətlərə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir. Bunun iki amillə şərtləndiyini qeyd etmək olar: Birincisi, əhalinin artan alıcılıq qabiliyyəti, ikincisi isə açıq inkişaf modelinin idxalla rəqabət imkanlarının məhdudluğu.

Kənd təsərrüfatında istehsalçıların rentabelli fəaliyyətinə və iqtisadi fəallığına əhəmiyyətli dərəcədə

müsbət təsir göstərən vergi güzəştləri, heç də vergilərin tənzimləyici funksiyasını məhdudlaşdırmır. Hazırda tənzimləyici güzəştlər kompleksinə, kənd təsərrüfatına kredit güzəştlərini, əlverişli şərtlərlə lizinqi, bu və ya digər məhsula məsrəflərin əhəmiyyətli hissəsinin kompensasiyası məqsədli subsidiyaları da aid etmək olar. Müvafiq tənzimləmə tədbirləri aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına və bilavasitə investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Kənd təsərrüfatında sahə və ya ərazi üzrə investisiyaların səmərəliliyi öz növbəsində konkret zaman və məkanda həyata keçirilən investisiya layihələrindən əldə olunan səmərənin məcmusu kimi multiplikasiya effekti yaradır.

Beləliklə, kənd təsərrüfatında intensivləşdirmənin investisiyalaşdırılması proseslərinin tənzimlənməsi meyarları kimi aşağıdakıların seçilməsi məqsədəuyğundur:

- məcmu məsrəflərin minimumlaşdırılması;
- yeni texnologiyaların tətbiqi;
- istehsal-kommersiya risklərinin azaldılması.

İqtisadi artımın həlledici amili kimi aqrar sahəyə investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlər kompleksinin faydalılığı isə gəlirlilik və sahənin maliyyə təhlükəsizliyi meyarları ilə ölçülməlidir. Prinsip etibarı ilə, kənd təsərrüfatı istehsalının subsidiyalaşdırılması onun intensiv inkişafına xidmət etməlidir. Başqa sözlə, subsidiyalaşdırma, ucuz kreditlərlə təminat və digər bu kimi maliyyə tənzimlənməsi vasitələri aqrar sahənin intensiv inkişafının nəticələrində ifadə olunmalı, özünü doğrultmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan 2020": Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası. Bakı, 2012.
2. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.
3. Abbasov A.F. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı: 2007.
4. Abbasov V.H. Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri. Bakı, 2012.
5. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf problemləri / S.V.Salahovun, R.Ə.Balayevin, N.V.Əlibəyovun redaktəsi ilə. Bakı: MBM, 2012.

Ценовой фактор в формировании конъюнктуры аграрного рынка

И.Г.Гулиев

Ряд факторов оказывают значительное влияние на формирование рыночной конъюнктуры. Среди них особое место со своей уровнем и с динамикой занимает ценовой фактор. Для создания благоприятного условия в аграрном секторе нужно использовать цены во взаимодействии с другими экономическими средствами по заранее согласованной схеме. В изложенной статье находит свое отражение оптимальные варианты использования цен в интенсивном развитии аграрной сферы.

Ключевые слова: конъюнктура, цена, налог, финансы, экспорт, импорт, субсидия, экономическое регулирование.

Price factor in the formation of agrarian market conjuncture.

I.G. Guliyev

A number of factors have significant influence on market conjugation. Their value and dynamics are particularly relevant to the price factor. For the formation of favorable conjugate in the agrarian sector, the price of other economic regulators should be used efficiently. The article presents the optimal variants of the use of prices for the intensive development of agrarian production.

Key words: conjuncture, price, tax, finance, export, import, subsidy, economic regulation.